

Вячеслав Васильевич Меркулов, Сергей Иванович Трифонов
Сергей Есенин в экслибрисе. Аннотированный каталог

Москва: Международный союз общественных организаций книголюбов, 2016, 280 с.

(nadesłano 27.07.2017; zaakceptowano 28.07.2017)

Najnowsza książka dwóch autorów, Wiaczesława Mierkułowa (1946) i Siergieja Trifonowa (1957), jest kolejnym cennym dziełem, które pośrednio, przez grafikę, poszerza naszą wiedzę związaną z życiem i twórczością Siergieja Jesienina (1895–1925). Została ona wydana dzięki finansowemu wsparciu Towarzystwa „Dom Książki Antykwarycznej” (Nikitsk), co wskazuje, że praktyka pomocy instytucjonalnej jest powszechna na świecie i że bez niej edycja niejednego wartościowego opracowania musiałaby się niekiedy zakończyć niepowodzeniem.

Omawiane opracowanie jest wydaniem drugim wcześniejszej jego wersji z 2000 roku, wydaniem poprawionym oraz znacznie poszerzonym. Ten nowy katalog udanie i ciekawie rozwija album opublikowany przez Wiaczesława Mierkułowa *Есениниана в книжных знаках* (*Jesieniniana w znakach książkowych*), ponieważ w ciągu szesnastu lat relatywnie szybko wzrosły zbiory jesieninowskich ekslibrisów, które dzisiaj liczą sobie na pewno więcej niż 1345 egzemplarzy (tą liczbą zamknięto dany katalog). Nakład opracowania, jak na warunki rosyjskie, oceniam jako mniej niż symboliczny – zaledwie 300 egzemplarzy, co oznacza, że książka trafi wyłącznie do wąskiego grona odbiorców, a więc i jej potencjalny wpływ na jesieninologów oraz wielbicieli twórczości tego poety będzie bardzo ograniczony. A szkoda.

Książka została podzielona na sześć części: 1. *Сергей Есенин и культура его времени* (*Siergiej Jesienin i kultura jego czasów*), 2. *От составителей* (*Od autorów opracowania*), 3. *Художники и их книжные знаки* (*Artyści i ich znaki książkowe*), 4. *Именной указатель владельцев книжных знаков* (*Wykaz osób posiadających znaki książkowe*), 5. *Литература о Есенинских книжных знаках* (*Literatura o Jesieniowskich znakach książkowych*), 6. *Экслибрисы* (*Ekslibrisy*). Dla jesieninologów największą chyba wartość mają przede wszystkim informacje zawarte w części pierwszej oraz piątej; dla znawców ekslibrisów – wszystkie pozostałe, zwłaszcza jednak część ostatnia, w której bogato zilustrowano współczesne zbiory rosyjskich znaków książkowych nawiązujących do postaci i twórczości Siergieja Jesienina. Piszę „bogato”, ponieważ w omawianym katalogu nie znalazły się zapewne z przyczyn obiektywnych wszystkie ilustracje ekslibrisów. Ale nawet to, co jest, tworzy wyrazisty obraz i daje wystarczające podstawy, by móc sądzić o znaczeniu znaku książkowego w ramach jesieninianów, jak też snuć rozważania o ich twórcach i właścicielach.

Z krótkiego wprowadzenia autorstwa Wiaczesława Mierkułowa, wypełniającego część pierwszą opracowania, można się dowiedzieć nie tylko o dawnej, lecz także nowszej historii ekslibrisu w Niemczech i Rosji. Autor podkreśla, że zainteresowanie nimi w ostatnim czasie wzrasta w niebywale szybkim tempie, a świat znaków książkowych jest wielki i niezwykle urozmaicony. Ujawniają one w sposób symboliczny nie tylko

gusta i preferencje konkretnych posiadaczy znaków książkowych, ich zawody, cechy osobowościowe, lecz także jako całość artystyczna wyrażają pewną estetykę i styl językowy ich twórców.

W literackich rosyjskich zbiorach ekslibrisów na pierwszym miejscu znajdują się znaki książkowe poświęcone Aleksandrowi Puszkiniowi (około 2000 egzemplarzy), na drugim – Jesieninowi, na trzecim – Michaiłowi Lermontowowi (około 800). Jak podliczyli autorzy katalogu, na dzień dzisiejszy 262 artystów wywodzących się z ZSRR oraz Rosji, jak też spoza jej granic, stworzyło ponad 1300 znaków książkowych poświęconych Jesieninowi. Mierkułow lokuje je w kilku grupach tematycznych, jak: portretowo-ikonograficzne – z wizerunkiem poety, wątkowo-tematyczne – odwołujące się do twórczości pisarza, pejzażowe – pokazujące przyrodę i miejsca, w których żył albo przebywał twórca, spersonifikowane – odsłaniające fascynację właścicieli znaków książkowych poezją Jesienina. W ocenie Mierkułowa do najtrudniejszych gatunków ekslibrisowych należy gatunek portretowy, ponieważ wizerunki poety są na ogół odтворzeniem o słabej jakości mniej lub bardziej znanych ujęć fotograficznych rosyjskiego liryka, które do sztuki grafiki nie wnoszą zasadniczo niczego nowego.

Autor wstępu przybliży także historię ekslibrisów, poczynając od roku 1947, kiedy to Konstantin Teodorowicz (1907–1964) wykonał jako pierwszy jesieninowski znak książkowy dla Siergieja Gołowaczowa (1904–1950), przyjaciela poety. Odzwierciedlał on portret Jesienina umieszczony w dolnym rogu na tle gwiazdnego nieba i wysokiej brzozy. W katalogu ekslibris ten został umieszczony pod numerem 1018. Potem aż do połowy lat 60. XX wieku nastąpiła przerwa w sztuce „graficznych zabaw”. Po roku 1965 zainteresowanie ekslibrisami się wzmoгло, a ich rozkwit przypadł na lata 70., pokrywając się z 75. rocznicą urodzin Jesienina. W tym okresie szczególnie wyróżnił się znak książkowy, którego twórcą był Jewgienij Golachowski (1902–1971), wykonujący zamówienie graficzne dla Siergieja Jurczuka (1904–1978; numer katalogowy 202). Liderem, jeśli chodzi o liczbę stworzonych ekslibrisów jesieninowskich, pozostaje Władimir Czekar’kow (1937) z Tuły, który wykonał 186 znaków książkowych (w katalogu: 1066–1251). Niemały wkład w danej dziedzinie mają także inni graficy, jak: Jewgienij Władimirow (1914–2007) – 108 znaków, Abram Mistecki (1910–1985) – 61, Wasilij Leonienko (1948) – 60, Rudolf Kopyłow (1926–2011) – 59, Lew Rasporow (1933) – 45, Wasilij Kiemienow (1929–2006) – 33 znaki.

Wiaczesław Mierkułow w części pierwszej omawianej książki pisze ponadto o artystach amatorach zajmujących się jesieninowskimi znakami książkowymi, wspomina o obchodach w 2015 roku Roku Literatury w Rosji i 120. rocznicy urodzin Siergieja Jesienina, o przeprowadzonych młodzieżowych konkursach rysunkowych i ekslibrisowych tematycznie nawiązujących do życia i twórczości poety z Konstantinowa, wymienia nazwiska osób zasłużonych w propagowaniu jesieninowskiej poezji, przypomina o losach „Statutu Jesieninianów” i najważniejszych wystąpieniach prasowych oraz kameralnych, gdzie podejmowano kwestie jesieninowskich znaków książkowych, zaznacza, że do dnia dzisiejszego w ZSRR i Federacji Rosyjskiej zorganizowano ponad 70 wystaw ekslibrisów związanych z tym wielkim poetą.

Każdy ekslibris w danym katalogu jest zaopatrzony w przejrzysty opis systemowy. Nazwiska twórców są podane w porządku alfabetycznym, a ich dzieła – w układzie chronologicznym. Każdy znak książkowy ma porządkowy numer katalogowy odpo-

wiadający klasyfikacji ogólnej. Tak więc, w katalogu odnajdujemy następujące dane o ekslibrisie: 1. numer porządkowy w katalogu, 2. numer porządkowy wśród ogólnej liczby znaków książkowych określonego twórcy, 3. nazwisko, imię odojcowskie i imię posiadacza, 4. rok powstania, 5. technika wytworzenia, 6. wymiary (w milimetrach, gdzie pierwsza liczba oznacza wysokość, a druga szerokość znaku), 7. w nawiasach – porządkowy numer miniatury wśród wszystkich wykonanych przez artystę znaków książkowych, 8. krótki opis motywu (wątku).

Wśród najbardziej szczęśliwych, jak się wydaje, ponad 400, posiadaczy ekslibrisów o tematyce jesieninowskiej znaleźli się ci kolekcjonerzy, którzy mają w swoich zbiorach najwięcej danych znaków książkowych. Należą do nich: Wiaczesław Mierkułow (166 ekslibrisów), Giennadij Ignatow (50), Eduard Gietmanski (37), Piotr Radeczko (37), Siergiej Trifonow (30), Aleksiej Kotłow (24), Witalij Bakumienko (18) i in. Jak widać, autorzy omawianego opracowania są tutaj mocno obecni, a pozycja Mierkułowa jako lidera wśród kolekcjonerów jest raczej niezagrożona. Moją uwagę przykuły tutaj dwa nazwiska wśród posiadaczy ekslibrisów: łotewskiego badacza życia i twórczości Siergieja Jesienina, nieżyjącego już profesora Eduarda Meksza (1939–2005), oraz innego znanego moskiewskiego jesieninologa i naukowca, Jurija Prokuszewa (1920–2004). Meksz miał w swoich zbiorach dwa znaki książkowe oznaczone w katalogu numerami 165 i 1008. Autorem pierwszego z nich, powstałym w 2004 roku, był Jewgienij Władimirow (1914–2007), który wykonał w sumie 108 jesieninowskich znaków książkowych, a drugiego, z 1990 roku – Nikołaj Striżak (1926–2003). W części ilustracyjnej katalogu są one reprezentowane tylko przez ekslibris o numerze 1008. Ten znak książkowy o wymiarach 59 x 39 mm został wykonany metodą Congreve'a i nawiązuje wprost do słynnego, mrocznego poematu Jesienina *Czarny człowiek*: w dolnym lewym rogu znajduje się lustro, w którym odbija się czarna sylwetka poety stojącego w rozkroku przed zwierciadłem. Pomiedzy jego stopami leży butelka. Poeta unosi laskę, którą za chwilę uderzy w szkło. W górnym lewym rogu ekslibrisu widnieje prawy profil poety, a w górnym prawym – krzyż o wydłużonym ramieniu w kierunku głowy Jesienina. W tle widać dwie gwiazdy i księżyc – atrybuty nocy.

Z kolei Jurij Prokuszew, który w mojej ocenie negatywnie przysłużył się sprawie jako przewodniczący społecznego komitetu, badającego okoliczności tragicznej śmierci Jesienina w hotelu „Angleterre” i opowiadającego się ostatecznie po stronie zwolenników tezy o poecie-samobójcy, był właścicielem trzech znaków książkowych, oznaczonych w katalogu numerami 110, 1011 i 1012. Autorem pierwszego, z 2000 roku, jest wspomniany już Jewgienij Władimirow, a dwóch pozostałych, z 1995 roku – moskwianin Awiet Tawrizow (1941), zasłużony artysta Rosji. W części ilustracyjnej autorzy opracowania zamieścili tylko ekslibris o numerze 1011 o wymiarach 78 x 43 mm, wykonany techniką linorytu. Odzwierciedla on hiperbolizowane, rozmieszczone po obydwu bokach znaku, regały wypełnione szczelnie olbrzymimi książkami, a między nimi przy stoliku siedzi sam poeta zajęty pisaniem, a może czytelnik dzieł Jesienina. W promieniach strzelających znad regałów widnieje w kształcie łuku napis „Ю. ПИРОКЫШЕВ”, a szczelinę między regałami książkowymi wypełnia, słowo: „ЕСЕНИ-НИАНА”, biorące swój początek pod literą „О” w nazwisku „Prokuszew” i sięgające

aż do głowy siedzącego (Jesienina? czytelnika). Są to, jak widać, odmienne poetyki, odsłaniające inne gusta artystyczne właścicieli danych ekslibrisów.

Jeśli chodzi o literaturę rosyjską na temat jesieniowskich znaków książkowych, o czym w części piątej dzieła, to jest ona, trzeba przyznać, całkiem pokaźna. Autorom opracowania udało się zebrać 400 różnorodnych pozycji bibliograficznych o niejednakowym ciężarze gatunkowym, tj. będących publikacjami gazetowymi, jak też drukami zwartymi. Prym wśród autorów opracowań o znakach książkowych dedykowanych Jesieninowi wiecie Wiaczesław Mierkułow, który opublikował 72 teksty. Za nim kolejno w porządku malejącym: Eduard Gietmanski (48), Witalij Bakumienko (16), Walentina Gamajunowa (13), Piotr Radeczko (12) i in.

Jesieninowską galerię znaków książkowych stworzyły dzieła zawodowych grafików oraz amatorów tego typu sztuki. Lecz bez względu na stopień profesjonalności prawie wszystkie stanowią w założeniu i realizacji określone minipowieści-mininowełe o życiu i twórczości jednego z największych poetów Rosji. Przyjęta przez Wiaczesława Mierkułowa klasyfikacja tematyczna może być, w mojej ocenie, tylko wstępem do szerszej i pogłębionej kategoryzacji, która obejmie nie tylko wizerunek poety i związane z nim pejzaże czy podstawowe wątki literackie, lecz wskaże jednocześnie na aktywną obecność elementów innych, jak na przykład komponenty personalne (w tym – osobiste), animalistyczne, florystyczne, religijne, orientalne, muzyczne, architektoniczne i czysto literowe. Wśród komponentów personalnych na szczególną uwagę zasługuje literackie sąsiedztwo, w jakim jest najczęściej przedstawiany Jesienin, a więc ukazywanie poety z Konstantinowa obok takich na przykład twórców rosyjskich, jak: Aleksandr Puszkina, Michaił Lermontow, Nikołaj Gogol, Anton Czechow, Maksim Gor'kij, Nikołaj Leskow, Michaił Szołochow, Boris Pasternak, Władimir Majakowski, Anatolij Marienhof, Władimir Wysocki czy artystów-aktywistów politycznych, jak tragicznie zmarły Igor Talkow (1956–1991). Są tutaj także ekslibrisy przedstawiające Jesienina z Isadorą Duncan, a wśród nich znak książkowy o numerze katalogowym 1303, który wyróżnia się na tle pozostałych swoją kolorystyką i kompozycją. Centralne miejsce zajmuje na nim auto z lat 30. ubiegłego wieku, które przypomina o tragicznej śmierci kolejnej żony Jesienina i burzliwy związek z tancerką; autorką ekslibrisu jest Natalia Szewcowa (1957). W świecie zwierząt do najczęściej wykorzystywanych motywów na jesieninowskich znakach książkowych należą konie, obok nich – psy, wilki, lisy, wielbłądy, ptaki (np. wrony, sroki, żurawie, łabędzie, jaskółki, cietrzewie), żaby. Florę reprezentują przede wszystkim drzewa: brzoza, topola, klon. Są także kwiaty, wśród których dominują róże.

Katalog Mierkułowa i Trifonowa jest potrzebnym i oryginalnym źródłem informacji, która pochodzi z wielu dyscyplin. Ta interdyscyplinarność umożliwia dość swobodne interpretowanie biografii Jesienina, co stanowi swoisty walor obecnych w opracowaniu grafik i może być interesującym materiałem do badań naukowych nad fenomenem jesieninowskiego ekslibrisu.

Na koniec spostrzeżenie nieco innego rodzaju. Może dziwić fakt, że chociaż sam ekslibris ma wielowiekową tradycję europejską, wciąż nie dysponujemy nazwą dziedziny naukowej, która by się nim zajmowała... Próżno bowiem szukać w słownikach na przykład terminu „ekslibristyka”. Przedkładam zatem tę propozycję nazewniczą,

której nie należy mylić z ekwilibrystyką (!), do rozważenia przez badaczy oraz użytkowników znaków książkowych w Polsce i poza jej granicami.

GRZEGORZ OJCEWICZ

Prof. em. Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Polska
e-mail: gojcew@poczta.onet.pl